

УДК 811.161.2'255(=112.2):821.161.2

Матвіїшин О.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

**ПЕРЕКЛАДАЦЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРИЗМІВ РОМАНУ П. КУЛІША
«ЧОРНА РАДА» НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню історизмів роману П. Куліша «Чорна рада» в перекладацькій інтерпретації В. Горошовського німецькою мовою. Встановлено, що відтворення історичного колориту оригіналу засобами цільової мови вимагає від перекладача досконалого знання двох мов, ґрунтовних етнографічних і культурознавчих знань, а також дотримання принципу історизму. Зважаючи на часову специфіку перекладного тексту слід враховувати епоху, якою її побачив та відтворив в оригіналі автор, стан мови, що розкриває особливості часу створення оригіналу, соціальну дійсність віддаленої від нас епохи. На основі зіставного аналізу першотвору і перекладу продемонстровано способи відтворення історизмів німецькою мовою, які визначають рівень адекватності перекладів В. Горошовського. Крім еквівалентних відповідників, домінують методи комбінованої реномінації, дескриптивної перифрази, гіперонімічного перейменування, транскрипції.

Ключові слова: оригінал, художній переклад, зіставний аспект, історичні реалії, історизми, колорит, образність, адекватність.

Matviyishyn Oksana

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

**TRANSLATIONAL INTERPRETATION OF HISTORICISMS OF P. KULISH'S NOVEL
«THE BLACK COUNCIL» IN GERMAN LANGUAGE**

Summary. The article is devoted to the investigation of the historicisms of P. Kulish's novel «The Black Council» in the translational interpretation of W. Horoshovskyi in German. It has been established that the reproduction of historical colouring of the original by means of the target language requires from the interpreter perfect knowledge of two languages, a thorough ethnographic and cultural knowledge, as well as observance of the principle of historicism. Despite the temporal peculiarities of the translated text, we should take into consideration the epoch in which it was perceived and reproduced in original by the author, the state of language, which reveals the time peculiarities of creation of the original, the social reality of the distant epoch. On the basis of the contrastive analysis and translation of the original we have demonstrated the ways of rendering historicisms into the target language that determine the level of adequacy of V. Horoshovskyi's translations. Methods of combined renomination, descriptive periphrasis, hyperonymic renaming dominate except equivalent matches. The use of transcribed historicisms in translation is caused by the necessity of conveying semantics along with the connotative meaning of the realities. W. Horoshovskyi had Ukrainian origin, that contributed to the fully adequate reproduction of historical, social and cultural context of the novel «The Black Council». It has been proved that the language-style features of original were considered by the translator in relation to the modern language and aesthetic norm and the background knowledge of the reader. The expressiveness of the translated work is increased due to the use of W. Horoshovskyi archaic lexical units, in particular, of austriatisms.

Keywords: original, literary translation, comparative aspect, historical realia, historical words, color, imagery, adequacy.

Постановка проблеми. Однією із стрижневих проблем сучасного перекладознавства є питання відтворення національної, зокрема історичної, специфіки оригіналу. Труднощі у перекладі пов'язані насамперед з відтворенням національно неповторного: що своєрідніші обставини висвітлює першоджерело, що яскравіше в ньому відображені елементи історичного життя, то важче, а інколи й неможливо віднайти адекватні відповідники в мові перекладу. Проблема полягає і в тому, що тут ідеться не про окремі, конкретні елементи, які виступають із контексту, а, за словами І. Левого, про якість, що притаманна всім компонентам твору [5, с. 127]. Відтворення історичного колориту оригінального тексту засобами цільової мови вимагає від перекладача, крім досконалого знання обох мов, ґрунтовних етнографічних і культурознавчих знань, оскільки процес перекладу базується на зіставленні не лише двох різних мовних систем, а й двох різних культур. Особливого теоретичного та практичного значення в перекладознавстві набуває проблема відтворення історичних реалій в українсько-німецькому мовному спектрі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні принципи відтворення історичної стилізації загалом закладені у творчих доробках І. Левого [5], А. Федорова [9], А. Лілової, Т. Кияка [3], М. Рильського [7] та ін. В працях дослідниці Р. Зорівчак подано ґрунтовний термінологічний апарат щодо способів відтворення історичних реалій [2]. Варто звернути увагу на досягнення сучасних науковців, які розглядають роман П. Куліша «Чорна рада» в перекладознавчому аспекті: Н. Громова і В. Харченко аналізують безеквівалентну лексику першотвору в англійських перекладах [1], Н. Слободянюк досліджує проблеми передачі національної своєрідності роману російською мовою, особливості автоперекладу [8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведена дослідницька робота, без сумніву, заслуговує високої оцінки, однак автори зосереджуються головню на: 1) аналізі та диференціації історизмів роману «Чорна рада» без перекладознавчого акценту; 2) відтворенні лексико-стилістичних домінант першотвору англійською і/або російською мовами. Питання історизмів твору з погляду перекладацької практики залишається недостатньо вивченим, оскільки не розглядалося в площині перекладу німецькою мовою.

Мета статті. Головна мета цієї роботи полягає у виявленні особливостей відтворення історичних реалій німецькою мовою. *Об'єктом* дослідження виступає текстове полотно роману П. Куліша «Чорна рада» в німецькомовній інтерпретації В. Горошовського, *предметом* аналізу – історизми оригіналу та способи їх відтворення цільовою мовою. Мета наукової розвідки зумовлює вирішення таких завдань: 1) провести зіставний перекладознавчий аналіз оригінального та перекладного варіантів роману «Чорна рада»; 2) дійти певних висновків щодо способів перекладу історичних одиниць німецькою мовою; 3) окреслити основні штрихи перекладацького почерку В. Горошовського.

Виклад основного матеріалу. У мовній палітрі П. Куліша історизми, якими насичений

роман «Чорна рада», багатофункціональні. Вони яскраво відтворюють епоху з притаманними їй подіями, характеризують колорит місця і тим самим надають твору урочистості та пафосності. Оскільки твір змальовує хронологічні події 1663 року, то в ньому і переважають мовні засоби для відтворення історико-суспільного й культурного колориту цієї доби. В німецькомовній інтерпретації австрійського перекладача, вихідця із України – Вільгельма Горошовського роман «Чорна рада» з'являється розпрошено на сторінках віденського часопису «Ruthenische Revue» в 1904 році. Примітно, що з невідомих причин, опубліковано окремі частини першотвору з видозміненою назвою «Saporoger Gericht».

Дослідниця Р. Зорівчак зауважує, що «історичні реалії – семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дистантної лексики, втративши життєздатність» [2, с. 70]. Історизми відносяться до основних чинників, які впливають на переклад художнього твору, віддаленого значною часовою дистанцією. Тому для адекватного перекладу історичного твору слід враховувати фонові знання сучасного читача, які є сукупністю уявлень про те, що становить реальне тло (фон), на якому розгортається картина життя іншої країни, іншого народу [9, с. 146]. Зважаючи на часову специфіку перекладного тексту, необхідно також дотримуватися принципу історизму. Це означає, що при перекладі потрібно враховувати: а) соціальну дійсність віддаленої від нас епохи, що відображається в творі такою, якою вона була (ідеї, мораль, менталітет, відношення); б) явища, події, відображені в творі, тобто епоху, якою її побачив та відтворив в оригіналі автор згідно зі своїми намірами; в) стан мови, що розкриває найхарактерніші ознаки, особливості часу створення оригіналу [3, с. 160].

Оскільки текст роману «Чорна рада» українською мовою з'явився друком у 1857 р., а згодом і його переклад німецькою мовою (1904 р.), то між ними не спостерігається значної часової дистанції, «прірви культур». Перекладач В. Горошовський був вихідцем із Галичини, тому був обізнаний з тогочасною культурою і суспільством, що значно полегшувало роботу в його перекладацькій діяльності. На шляху до адекватного перекладу, крім історико-соціального контексту першоджерела, одним із найважливіших чинників в німецькомовній інтерпретації австрійського перекладача були мовні особливості роману, його лексичний пласт – історизми.

У перекладах В. Горошовського досить широкий спектр методів відтворення історичних реалій. Творчий підхід і глибоке розуміння майстром перекладу історично забарвлених мовних одиниць сприяють досягненню максимальної відповідності першотвору – для них В. Горошовський подає повноцінні німецькомовні відповідники: «Над ім військовій хорунжі держали бунчук і хрещату корогов» [4, с. 44] – «Über ihm hielten die Militärfähnriche den Rossschweif und das kreuzförmige Banner» [10, с. 603]. Аналоги цільової мови відтворюють національний колорит, надають текстові стилістичної виразності, сприяють відтворенню емоційної картини твору.

Деякі науковці стверджують, що транскрипція та й транслітерація – найлаконічніші спо-

соби, завдяки яким створюється певний експресивний потенціал, бо в контексті слів рідної мови транскрибоване слово виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотацій небуденності, оригінальності [2, с. 93]. Транскрибовані історичні реалії зустрічаються і в перекладах В. Горошовського: «Обідали добрі молодці на траві, під дубами, усякий *курінь* особе, із своїм *курінним отаманом*. *Діди* обідали в *гетьманському курені*» [4, с. 87] – «Das Mittagmahl nahmen die braven Jungen auf dem Rasen ein, jeder *Kurynj* für sich mit seinem *Kurynj-Otaman*. *Die Ältesten* speisten zu Mittag im *hetman'schen Kurynj*» [10, с. 625]. Оскільки переклад повинен спиратися на фонові знання читача, включати мовні норми, то рішення В. Горошовського слід вважати не зовсім виправданим, бо транскрибовані лексеми не розкриють навіть семантичної наповненості і це призведе до нерозуміння історичних одиниць чужомовним читачем. Доцільність використання транскрибованих історизмів вбачається лише у збереженні екзотичності першотвору. А. Федоров, визначаючи мету перекладу архаїчного твору, зауважував, що вона передбачає в основному застосування сучасної мови в перекладі, хоча б і з відбором словникових та граматичних елементів, які у відомих випадках дозволяли б дотриматися потрібної історичної перспективи [9, с. 259].

У своїй перекладацькій практиці В. Горошовський схиляється до використання комбінованої реномінації, яка дає змогу пояснити віддалену в часі лексичну одиницю, наприклад, транскрибоване слово із подальшим його тлумаченням: «Не один із їх і сам бував *кошовим* на віку, так тепер їх шановано й поважано, як батьків [4, с. 50] – «*Gar* mancher von ihnen war selbst *Koschowyj* (*ältester der Saporoger Lager*) gewesen und deshalb waren sie nun von allen geehrt und geachtet, wie Väter» [10, с. 604]. Наведений приклад є яскравим свідченням майстерності перекладача, якому під силу розв'язати діалектичну суперечливість. Транскрибований варіант історизму не зміг би донести німецькомовному читачеві смислово значущість реалії, яка розкривається саме коментарем. Аналогічною є ситуація із використанням комбінованої реномінації, де поєднуються гіперонім із дескриптивною перифразою: «Боржій за всіх поспішали в раду *братчики*» [4, с. 49] – «Am meisten beeilten sich zum Rat die *Brüder* (*Benennung der Kosaken zur Unterscheidung von den Bürgern*)» [10, с. 603]. Підрядкові примітки дають вірне уявлення про історичну реалію, її денотативне значення, проте надмірне їх вживання у тексті перекладу може призвести до стилістичної нерівності першотвору та викривлення манери письма автора оригіналу. Зауважимо, їхня кількість у тексті німецькою мовою є обмеженою. В. Горошовський лише на початку обстежує мовну історично забарвлену одиницю, а далі послуговується лише гіперонімом чи аналогом німецької мови: «Пане *гетьмане*, і ви, батьки, і ви, панове *отаманне*, і ви, *братчики*, хоробрі товариші, і ви, православні християне!» [4, с. 53] – «Herr *Hetman*, ihr Väter, ihr Herren *Otamanne* und auch ihr *Brüder*, tapfere Genossen und auch ihr rechtgläubige Christen!» [10, с. 603].

Подекуди при відтворенні історичних реалій перекладацькі рішення В. Горошовського є не виправданими. Йдеться насамперед про використання транскрибованих історизмів, про семантику яких не можна здогадатися навіть з контексту: «Миряне й собі перлись наперед, щоб подивитись на *запорозький суд*, да не таківські були *низовці*» [4, с. 54] – «Auch das Volk drängte sich vor, um dem *Saporoger Gericht* anzuwohnen, doch waren die *Nysschower* nicht diejenigen» [10, с. 603]. Йдеться про другу реалію-історизм, яка не викликає відповідних асоціацій у німецькомовного читача. Інколи, зауважує М. Рильський, доводиться вставляти в переклад – для відтворення тієї чи іншої специфічної риси оригіналу – незнані широкому читачеві слова, причому підрядкові примітки до цих слів далеко не завжди бажані. Часом автори пояснюють ці невідомі слова безпосередньо в тексті [7, с. 55]. Гадаємо, що В. Горошовському краще було б вдатися до дескриптивної перифрази, яка б передала щонайменше історичне значення реалії.

Наступний приклад ілюструє майстерність перекладача відтворити і перенести на ґрунт німецької культури образ, закладений в реаліях історизма: «Два *кобзари*, сидючи навпроти їх, іграли усяких *лицарських пісень*» [4, с. 89] – «Zwei *Lyramänner*, die ihnen gegenüber sassen, spielten verschiedene *Ritterlieder*» [10, с. 625]. Виходячи із синонімічного ряду лексеми «кобзари», В. Горошовський використав скалькований вислів до історичної одиниці «лірники» – «*Lyramänner*» і тим самим відтворив не тільки денотативні семи, а й конотативні нашарування мовної одиниці. Він збагатив світогляд німецькомовного читача особливостями українських традицій, подаючи незвичний для нього образ співця і музиканта.

Ступінь перекладацької майстерності визначається також частотою вживання застарілих слів та особливо синтаксичних конструкцій, які служать засобом посилення експресивності. Особливе враження на читача справляє схильність В. Горошовського до вживання архаїзмів (здебільшого лексичних), навіть у тих місцях, де в оригіналі вони відсутні. Таку позицію можна пояснити тільки власним інтуїтивним бажанням перекладача. М. Рильський стверджує, що архаїзми самі по собі не є ані осудливими, ані похвальними. Усе залежить від того, з якою метою і чи на місці їх ужито [7, с. 249]. Для збереження часової дистанції В. Горошовський застосовує відповідні німецькомовні архаїзми, зберігаючи експресивне навантаження оригіналу: «...оця в кільканадцять *сажнів* заввишки верства текучої жовтої води» [4, с. 46] – «...diese zehn und einige *Klafter* hohe Schicht fließenden gelben Wassers» [10, с. 603]. Зважаючи на час виникнення перекладу, слід враховувати і використання перекладачем тих лексем, денотати яких на сьогоднішній день витіснені іншими словами, як, наприклад: «адвокат» – «*Advokat*», м (загальноновживаною сучасною німецькою лексемою слугує іменник «*Rechtsanwalt*», m); «зять» – «*Eidam*», m (літературною мовною одиницею сьогодні є лексема «*Schwiegersohn*», m); «штани» – «*Beinkleider*», Pl. (на заміну цьому архаїзму існує іменник «*Hosen*», Pl.). З-поміж усіх прикладів застарілих лексем варті уваги ті, при відтворенні яких перекладач послуговується ар-

хаїзмами суто австрійського характеру, як у наступному прикладі: «...вони вже давно самі, ще відколи Маник у *шпиталі*» [4, с. 91] – «...wohnen schon seit langem allein, noch seitdem Manyk im *Spital* ist» [10, с. 627]. Здебільшого ці марковані слова є територіальними дублетами німецької загальноживаної лексики [6, с. 364].

Висновки і пропозиції. Зіставний аналіз оригіналу «Чорна рада» П. Куліша та його німецькомовного варіанту дозволив встановити ключові моменти перекладацької майстерності В. Горошовського щодо відтворення історизмів. Високий ступінь образності цих мовних одиниць в перекладознавчому аспекті вимагав використання різноманітних ме-

тодів перекладу: транскрипції, комбінованої реномінації, дескриптивної перифрази, гіперонімічного перейменування, віднайдення повноцінних відповідників та ін. Незважаючи на те, що текст першотвору характеризується авторською архаїзацією, в німецькомовній інтерпретації він звучить звичайною мовою. Особливістю перекладацького ідіолекту В. Горошовського є схильність до використання лексичних архаїзмів (за їх відсутності в оригіналі), що дає змогу посилити експресивність і зберегти жанр твору. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі низки інших історичних першотворів задля визначення загальних принципів відтворення історизмів мовою перекладу.

Список літератури:

1. Громова Н., Харченко В. Безеквівалентні одиниці та позначення назв дій у романі П. Куліша «Чорна рада» та особливості їх відтворення в перекладі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 51. С. 185–187.
2. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів, 1989. 215 с.
3. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Вінниця : Нова книга, 2006. 592 с.
4. Куліш П. О. Чорна рада: Хроніка 1663 року : роман. Київ, 1991. 168 с.
5. Левый И. Искусство перевода. М. : Прогресс, 1974. 397 с.
6. Мелех Г. Б. Територіально маркована лексика німецької фахової мови. *Філологічні науки : збірник наукових праць*. Суми, 2009. С. 361–367.
7. Рильський М. Мистецтво перекладу. Київ, 1975. 343 с.
8. Слободянюк Н. Національно-культурний компонент у лексиці роману П. Куліша «Чорна рада». *Мандрівець*. 2000. № 1-2. С. 35–37.
9. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы). М. : Высшая школа, 1983. 303 с.
10. Kulisch P. Saporoget Gericht. Aus dem Roman «Tschorna Rada». *Ruthenische Revue*. 1904. Jg. 2. № 21. S. 603–604; № 22. S. 622–627.

References:

1. Hromova N., Kharchenko V. (2015). Bezekvivalentni odynytsi ta poznachennia nazv dii u romani P. Kulisha «Chorna rada» ta osoblyvosti yikh vidtvorennia v perekladі [Nonequivalent units and designation of the names of actions in the novel by P. Kulish «Black Council» and peculiarities of their reproduction in translation]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», Seriia «Filolohichna»*, vol. 5, pp. 185–187.
2. Zorivchak R.P. (1989). *Realii i pereklad (na materialii anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy)* [Realia and translation (based on the material of English translations of Ukrainian prose)]. Lviv. (in Ukrainian)
3. Kyiak T.R., Naumenko A.M., Ohui O.D. (2006). *Teoriia ta praktyka perekladu (nimetska mova)* [The theory and practice of translation (German language)]. Vinnytsia : Nova knyha. (in Ukrainian)
4. Kulish P.O. (1991). *Chorna rada: Khronika 1663 roku : roman* [Black Council: The Chronicle of 1663]. Kyiv. (in Ukrainian)
5. Levyy I. (1974). *Iskusstvo perevoda* [The art of translation]. M. : Progress. (in Russian)
6. Melekh H.B. (2009). *Terytorialno markovana leksyka nimetskoii fakhovoii movy* [Territorially marked vocabulary of the German professional language]. *Filolohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*, Sumy, pp. 361–367.
7. Ryl'skyi M. (1975). *Mystetstvo perekladu* [The art of translation]. Kyiv. (in Ukrainian)
8. Slobodianiuk N. (2000). *Natsionalno-kulturnyi komponent u leksytsi romanu P. Kulisha «Chorna rada»* [National-cultural component in the lexicon of the novel by P. Kulish «Black Council»]. *Mandrivets*, no.1-2, pp.35–37.
9. Fedorov A.V. (1983). *Osnovy obshchey teorii perevoda (Lingvisticheskie problemy)* [Fundamentals of the general theory of translation (Linguistic problems)]. Moscow : Vysshaya shkola. (in Russian)